

ЕКСТРАОРДИНАРНИЙ ПОСІБНИК ІЗ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА ПРОФЕСОРА В.І. КУЗНЕЦОВА

Кузнецов В. І. Філософія права. Історія та сучасність: Навчальний посібник. – К.: ВД “Стилос”: ПЦ “Фоліант”, 2003. – 382 с.

Реалізація потенціалу філософії права як прикладної дисципліни розв'язання актуальних теоретичних і практичних проблем сучасного праводержавотворення в Україні залежить від повного та всебічного представлення її засад і доробку. Інакше кажучи: філософія права спочатку має сама утверджуватися наукознавчо. В Україні цим завданням нині зайняті десятки дослідників цього міждисциплінарного напрямку, що перебуває на перехресті юридичної науки та філософії. Вийшли у світ десятки посібників, захищено п'ять докторських і понад двадцять кандидатських дисертацій зі спеціальності, проведено кілька наукових заходів, видано перший том фахового журналу "Проблеми філософії права", й загалом філософія права впевнено йде шляхом академічної інституціоналізації. Усе це є свідченням відродження й становлення української філософії права.

Сьогодні у певному розумінні є лише продовженням минулого. Повноцінний процес розвитку національної традиції філософії права навряд чи нині можливий без заангажованого звернення до її історії та доробку, напрацьованого як українською, так і західною традицією. Вивчення останньої для нас особливо актуальне. І це не

тільки тому, що філософія права як наукознавчий напрям "прийшов" до нас із Заходу, що згодом вона стала предметом нищівної, часом упередженої критики й нині потребує нового для нас відкриття. Але ще й тому, що хоча філософію права й можна класифікувати за "національним" критерієм, виокремлюючи певні її національні традиції, вона залишається воістину "необмеженою" дисципліною. Це в її характері, як і в характері філософії. Достатньо нагадати про те, що ідеї не знають кордонів, а також факт впливу на хід нашої історії ідей низки відомих німецьких філософів. У певному розумінні філософія права є транснаціональною формою філософського дискурсу про право.

Тому поява в Україні посібника з історії та сучасності філософії права з акцентом на західну традицію філософії права є закономірним етапом розвитку вітчизняної філософії права. Цей посібник підготовлено професором Київського університету права, провідним науковим співробітником Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди, доктором філософських наук В. І. Кузнецовим на основі курсу лекцій з філософії права, прочитаних ним у вказаному університеті.

У посібнику розкривається історія та сучасність філософії права, представлена переважно у працях низки авторів сучасної англосовітської філософії права. Структурно матеріал викладено в шести розділах (розуміння та моделювання права; давньогрецька філософія права; римська й середньовічна філософія права; ренесанс і новий час; філософія права ХІХ та першої половини ХХ ст.; деякі напрями філософії права другої половини ХХ ст.); додатку (класифікація напрямів філософії права); солідного переліку тематичної, в основному маловідомої вітчизняного досліднику, літератури (376 праць) та іменного покажчика (468 позицій).

Посібнику притаманна низка особливих рис. Виклад матеріалу в посібнику характеризується авторським плюралізмом у підходах до праворозуміння, представленням власного розуміння філософії права, її мети й завдань. Так, автор, розглядаючи філософію права як "своєрідний прикордонний простір між філософією та правом", вбачає її основне завдання у "розумінні, обґрунтуванні, оцінці й критиці права" (с. 9-10). Мета філософії права, зазначає автор, - "розробка обґрунтованого розуміння права, що претендує на статус знання про право" (с. 54). Відтак філософія права трактується ним, як "багатоплановий процес виникнення, обґрунтування, критики, удосконалення й занепаду різних моделей права". Водночас автор не відкидає, а навпаки - підтримує ідею про можливість

формування в майбутньому "єдиного загального розуміння права", складовим якої можуть стати "моделі різних аспектів і підсистем права" (с. 9-10).

Філософія права оперує як філософськими, так і правовими поняттями, втім робить це специфічно. Відносно новим і таким, що і має бути вирішеним, є розглянуте автором питання про правові поняття з огляду філософії права. Адже "з'ясування й розмежування змісту правових понять" є "одним із найважливіших засобів поглиблення розуміння права", що "вирішується в межах так званого інструментального аналізу права" (с. 24). Контекст актуальний: беручи до уваги розвиток філософії права в Україні, слід очікувати й зміни у категорійно-понятійному апараті правової науки.

Автор наводить низку "понять, що перебувають у центрі уваги сучасної філософії права", та їх класифікацію (поділяючи їх на структурні, які охоплюють формальні та змістовні поняття, а також - прагматичні, пов'язані із правозастосуванням та його науковим опрацюванням; аксіологічні поняття; (за функціями) морфологічні, праксеологічні, телеологічні, методологічні, ідеологічні).

Авторський тематичний виклад поєднується із доречними фрагментами окремих праць. Вони зустрічаються читачеві в тексті або в кінці певного розділу. Такий стиль викладу матеріалу є своєрідним для нашої традиції підготовки навчальних посібників, котра передбачає переважно лише авторський виклад матеріалу. Запропонований стиль надає читачеві можливість сформулювати самостійну думку й може стати до вподоби тим, хто студіює філософію права, своєю зручністю. Поєднуючи в собі оглядовість та хрестоматійність, книга є повноцінним посібником для вивчення філософії права.

У першому розділі "Розуміння та моделювання права" автор викладає низку питань. Так, спочатку він розглядає структуру та властивості, різні аспекти розуміння (в основі якого трикомпонентний *акт розуміння*: базис, процес і результат (с. 41), відзначає перебування розуміння в координатах думки, знання та віри та показує складність права як об'єкта розуміння.

Автор представляє три групи *складності права*: 1) *об'єктивну* - притаманну йому як об'єктивній реальності, яка включає динамічний, структурний, функціональний, інтерсистемний і видовий типи складності; 2) *проблемну*, зумовлену тим, що право є механізмом розв'язання проблем у суспільному житті й пов'язана з формулюванням проблеми, пошуком та обґрунтуванням рішень; 3) *епістемоло-*

гічну, що пов'язана з дослідженням права, яке можливе на основі різних методів (наприклад, історичних, порівняльних та антропологічних досліджень, соціологічні методи; методи лінгвістичного, економічного аналізу, сучасної логіки, герменевтичні методи інтерпретації, методи сучасного літературознавства, комп'ютерної імітації, психології поведінки тощо) (с. 56-62).

Однією із центральних тем посібника є ідея моделювання та моделі права. Моделювання у філософії права, за проф. В.І. Кузнецовим, ґрунтується на загальних принципах наукового моделювання. Модель об'єкта - „це доступніший для вивчення інший об'єкт, що часткового репрезентує вихідний об'єкт" (с. 63), "це така теоретична чи реальна конструкція, [яка] побудована з урахуванням певних аспектів (властивостей та відношень) об'єкта, дослідження якої дає змогу одержати знання про інші характеристики об'єкта, що моделюються" (с. 66).

Специфіка моделювання права полягає в тому, що "усі моделі права, які аналізувала філософія права, були описовими", "учені доходили висновку про важливість певних рис, особливостей права, й описували зміст цих особливостей". Варіанти моделей ставали об'єктом критики, а в разі висунення на критику опонентів переконливих аргументів, що підтверджують правильність моделі, виникла необхідність довести, що вона виражає істинне знання про те, що таке право, відбувалася "онтологізація моделі" (право вважалося таким, як воно було відтворене в цій моделі) (с. 66-67).

Власне в контексті ідеї про моделі права, автор і викладає історію філософії права, яка відображає моделювання різних моделей права (давньогрецьку філософію права, відповідно до класифікації якої йдеться про чотири визначні моделі права: космологічні, антропні, соціальні й моделі систематизації, у межах яких виокремлюються й інші (с. 69-115); римську й середньовічну філософію права (с. 116—144) та філософію права епох Ренесансу й Нового часу (с. 145-194) - усі представлені в працях різних її авторів.

Окреслюючи зміст посібника, варто також відзначити низку моментів стосовно авторського підходу у викладі, термінологічно-понятійного апарату, добору матеріалу.

У роботі сучасний процес трансформації правової системи України розглядається критично. Порівняно із загальноприйнятим, можливо, навіть "звиклим", "традиційним" колом дослідників філософії права, чий доробок традиційно стає предметом огляду у вітчизняних навчальних посібниках, значно розширено коло

представлених авторів. Це стосується передусім таких дослідників, як Олівекрон, Росс, Унгер, Познер та багатьох інших.

Важливо відзначити, що автор безпосередньо знайомий з літературою в оригіналі, працював із західними філософами права під час закордонних академічних візитів, знайомий із деякими авторами особисто. Усе це додає кредитивності викладеному матеріалу.

Автор також розвиває термінологічний апарат сучасної вітчизняної філософії права. Він вводить низку термінів, котрі постають унаслідок перекладу англomовної філософської літератури, як, наприклад, *правовий критицизм* (critical legal studies), *правовий фемінізм* (feminist legal studies, feminist jurisprudence, feminist philosophy of law), *правовий економізм* (economic analysis of law) тощо. Деякі із них вже були представлені автором у "Юридичній енциклопедії" та "Філософському енциклопедичному словнику", виданих відповідними Інститутами НАН України. Введення подібних термінів відіграє інструментальну роль у систематизації проблематики філософії права.

І так змістовно насичений посібник міг би бути ще ціннішими від уміщення або розширення викладу низки матеріалів, їх критичного огляду. Це стосується, наприклад, доробку як українських, так і сучасних російських, німецьких та інших дослідників філософсько-правових проблем. Утім автор і не ставив перед собою такого широкого завдання: у передмові до посібника коло розглянутих у роботі питань ним окреслено "філософсько-правовими ідеями, темами та проблемами англomовної філософії права" (с. 9). Водночас індивідуальний внесок Г. Харта, Р. Дворкіна, Л. Фуллера, Б. Малиновського міг би бути викладений детальніше, хоча, можливо, автор виходив із того, що деякі їхні праці вже перекладені українською мовою. Ці дослідження, як зазначає автор, "спричиняли палкі суперечки правознавців, стимулюючи тим самим розвиток права".

Можна посперечатися з автором про віднесення Г. Радбрuxа до представників "аналітичного правового позитивізму", адже останній вважався, принаймні на завершальному етапі свого наукового шляху, прихильником так званої "відродженої теорії природного права".

Нами вже відзначався внесок автора у розвиток термінології сучасної української філософії права. Втім не позбавлені актуальності й усталені терміни юридичної науки, котрі передають

узгоджене значення й тим самим сприяють конструктивному науковому спілкуванню. Так, знайомство із другим підрозділом вступу показує, що під терміном "тлумачення права" автор, можливо, має на увазі термін, зміст якого відповідає змісту терміна "праворозуміння". Зміст другого підрозділу п'ятого розділу показує, що під терміном "аналітичний правовий позитивізм" автор міг мати на увазі значення, котре становить обсяг понять, позначених такими ustalеними термінами, як "юридичний (правовий) позитивізм" та "аналітична юриспруденція", чи "аналітична школа права". Те ж саме стосується, наприклад, термінів "правовий натуралізм" - "теорія природного права".

Представляючи деякі напрями філософії права другої половини ХХ ст., автор висвітлює такі маловідомі вітчизняному досліднику її західні напрями, як правовий критицизм, правовий фемінізм, расово орієнтований правовий критицизм, правовий постмодернізм та правовий економізм.

У додатку представлено підходи (й зокрема авторський) до класифікації напрямків філософії права. Синонімами цього терміна є такі терміни як "теорія", "юриспруденція", "рух", "дослідження", "школа" і терміни із суфіксом "ізм". Автор подає схему класифікації, виділяє такі критерії класифікації напрямів, як "позиційність" (як "спільну ознаку вищого порядку", що "відображає існування різних вихідних дослідницьких позицій щодо дослідження права"), "диференційність", "бінарність" і "специфічність". На їх основі автор класифікує і представляє значну кількість напрямків філософії права. Відтак істотно розширено уявлення про філософію права, чия система, за загальним визнанням українських дослідників, нині включає такі напрями, як онтологія, антропологія, аксіологія права.

Оскільки ці проблемні питання, поставлені автором у підрозділі "Проблемне поле філософії права" (с. 20-24), є рушієм пізнання та його поступу, вони можуть слугувати дороговказом для тих, хто студіює філософію права та тих її дослідників, котрі прагнуть з'ясувати та з її допомогою пропонувати шляхи розв'язання актуальних теоретико-практичних проблем.

Посібник у певному розумінні можна розглядати як результат певного етапу осмислення професійним філософом права та правового дискурсу. Відчувається, що автор переконаний не тільки в наукознавчій актуальності філософії права, важливості ознайомлення із західною філософсько-правовою думкою, а й у істотній позитивній ролі, яку може відіграти філософія права - *через тих,*

хто її вивчає та застосовуватиме - у процесі трансформації українського суспільства.

Підсумовуючи, констатуємо: у науковому світі з'явився екстраординарний посібник із філософії права професора В.І. Кузнецова, який робить істотний внесок в утвердження вітчизняної філософії права.

В'ячеслав БІН'УН